

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

بررسی تطبیقی مصادیق زهد در دیوان ابوالعتاهیه و ناصر خسرو قبادیانی

به کوشش:
حمیدرضا پرکم

استاد راهنما:
دکتر علی دودمان کوشکی

شهریور ۱۳۹۰

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

به نام خدا

بررسی تطبیقی مصادیق زهد در دیوان ابوالعتاهیه و ناصر خسرو قبادیانی

به کوشش:

حمیدرضا پرکم

پایان نامه‌ی ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی از فعالیت های تحصیلی لازم

برای اخذ درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

زبان و ادبیات فارسی

از دانشگاه ایلام

ایلام

جمهوری اسلامی ایران

در تاریخ ۹۰/۴/۲۳ توسط هیات داوران زیر ارزیابی و با درجه‌ی تایید به تصویب نهایی رسید.

دکتر علی دودمان کوشکی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (استاد راهنما).....

دکتر خلیل بیگ زاده، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (استاد مشاور).....

دکتر علیرضا شوهانی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (داور داخلی).....

دکتر علی گراوند، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی (داور داخلی).....

شهریور ۱۳۹۰

پیشکش به دوگرامی:

مادر مهربانم،

که وظیفه‌ی سنگین پدری و مادری، از طفولیت تا به حال در حقم ستودنی بوده

و همسر بزرگوایم،

که فداکاری‌ها و همراهی‌هایش، همواره برایم سزاوار ستایش و تقدیر بوده است.

سپاس‌گزاری

اکنون که این رساله به پایان رسیده است، بر خود فرض می‌دانم، از محضر استاد راهنمای گرانقدر، **دکتر علی دودمان کوشکی** که گره‌های عدیده‌ی کارم را با صبوری و متانت گشودند، کمال تشکر و قدردانی کنم.

همچنین از استاد مشاور ارجمند، **دکتر خلیل بیگزاده** که پیوسته بنده را مورد ارشاد و راهنمایی خود قرار دادند، خالصانه تشکر و قدردانی کنم.

در این جا سزوار است از اساتید محترم و بزرگواری که در طول مدت دو سال تحصیل دوره کارشناسی ارشد، در محضر گرامیشان کسوت شاگردی بر تن کردم و مشتاقانه تلمذ نمودم، فراوان سپاس و قدردانی کنم؛ اساتید فرزانه‌ای چون جناب آقای دکتر پرنیان، دکتر رحیمی، دکتر سلطانی، دکتر گراوند و دکتر نورایی که انشاء الله خداوند شمع عمرشان را پرفروغ گرداناد.

در پایان لازم می‌دانم از آقایان لطیف امینی کارشناس ارشد زبان و ادبیات عرب و پرویز عزیزیان کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی که در طول مراحل مختلف انجام این رساله، بنده را مورد عنایت و راهنمایی عالمانه‌ی خود قرار دادند، کمال سپاس و امتنان داشته باشم. از همسر گرامیم خانم افسانه شهبازیپور که در نگارش و تنظیم به موقعه پایان‌نامه، سعی و تلاش وافر نمودند، بی‌نهایت سپاس‌گزارم.

چکیده

زهد و پارسایی، یکی از رفتارهای بشر برای پرهیز از دنیاطلبی و منفعت‌جویی است که در نزد بیشتر جوامع و ادیان الهی دیده می‌شود؛ اما زهد و پرهیزکاری زهاد اسلامی در عین دارا بودن ویژگی مذکور، دارای شاکله‌های متفاوتی چون توجه به دین و دست‌نکشیدن کامل از زندگی دنیاوی است. در برهه‌های از تاریخ اسلام، به دلیل دگرگونی‌های سیاسی و اجتماعی و همچنین بینش زهد مداراسلامی، زاهدان و نساکنانی قد علم کردند که مشی زندگی و آثار قلمی آنان نمونه و الگو بوده است. ابوالعتاهیه و ناصر خسرو، دو شاعر آشنا با تعالیم و آموزه‌های اسلامی هستند که هر کدام مدتی از عمر خود را در اشتغال به نفسانیات تلف کرده و بعداً به دلایلی راه زهد را پیشه ساخته‌اند. در این پژوهش ضمن پرداختن به موضوع ادبیات تطبیقی، به تبیین سرچشمه‌های زهد در جهان اسلام و سیر ورود این باور به ادب عربی و فارسی توجه شده و سپس به شرح زندگی و بیان اشتراکات و افتراقات دو شاعر در زمینه‌هایی چون علل گرایش به زهد، زندگی سیاسی، مذهب، عقیده و... اشاره شده است. از آن‌جا که هدف این رساله، تطبیق مصادیق زهد است، بخش عمده‌ای از آن به بررسی اشتراک فکری ناصر خسرو با ابوالعتاهیه اختصاص دارد و در پایان هم فصلی به توضیح تفاوت‌های دو شاعر با محور تفکر و گرایش مذهبی پرداخته شده است. در دیوان ابوالعتاهیه و ناصر خسرو، مفاهیم زاهدانه‌ی منبعث از تعالیم دینی و قرآنی در راستای نفی دنیا، توجه به دین و آخرت‌گرایی انعکاس یافته است، اما پرهیز از دنیا و منفی‌انگاشتن آن در شعر ناصر خسرو دارای شدت بیشتری است. ناصر خسرو به دلیل آشنایی با علوم متداول زمان و اصرار شدید بر گرایش مذهبی، شعر را به شکل ابزاری در خدمت مفاهیم یاد شده در می‌آورد، در حالی که شعر ابوالعتاهیه چون از این خصیصه مبرا است و در نتیجه ذوقی تر و احساسی‌تر به نظر می‌آید.

واژگان کلیدی: بررسی تطبیقی، زهد، ابوالعتاهیه، ناصر خسرو.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیش‌گفتار.....
	فصل اول: کلیات
۴-۱	۱-۱. شرح و بیان مسأله‌ی پژوهش.....
۵-۱	۲-۱. اهداف تحقیق.....
۵-۱	۳-۱. فرضیه‌های تحقیق.....
۵-۱	۴-۱. اهمیت و کاربرد نتایج تحقیق.....
۶-۱	۵-۱. شرح روش کار.....
۷-۱	۶-۱. پیشینه‌ی علمی موضوع.....
	فصل دوم: ادبیات تطبیقی و خاستگاه آن در ادب فارسی و عربی
۱۰-۲	۱-۲. تعریف ادبیات تطبیقی.....
۱۱-۲	۲-۲. پیشینه‌ی ادبیات تطبیقی.....
۱۴-۲	۳-۲. هدف ادبیات تطبیقی.....
۱۶-۲	۴-۲. اهمیت ادبیات تطبیقی.....
۱۷-۲	۵-۲. عوامل پیدایش ادبیات تطبیقی.....
۱۸-۲	۶-۲. مکتب‌های ادبیات تطبیقی.....
۱۷-۲	۱-۶-۲. مکتب فرانسوی.....
۱۸-۲	۲-۶-۲. مکتب امریکایی.....
۱۸-۲	۳-۶-۲. مکتب آلمانی.....
۱۹-۲	۷-۲. کارکرد ادبیات تطبیقی.....
۱۹-۲	۸-۲. ادبیات تطبیقی در حوزه‌ی ادب عربی و فارسی.....

- ۲-۹. زمینه‌های شکوفایی ادبیات تطبیقی..... ۲۲
- ۲-۹-۱. ترجمه‌شناسی..... ۲۲
- ۲-۹-۲. انواع ادبی و علم معانی..... ۲۲
- ۲-۹-۳. تصویر و تصویرها..... ۲۳
- ۲-۹-۴. تطبیق از ورای رشته‌ها..... ۲۴
- ۲-۹-۵. نحوه‌ی دریافت..... ۲۳
- ۲-۱۰. لوازم و ابزار ادبیات تطبیقی..... ۲۴

فصل سوم: زهد و خاستگاه آن در اسلام

- ۳-۱. زهد در لغت و اصطلاح..... ۲۷
- ۳-۲. خاستگاه زهد..... ۲۷
- ۳-۳. ماهیت زهد در اسلام..... ۳۱
- ۳-۴. علل اولیه‌ی گرایش به زهد..... ۳۲
- ۳-۵. سیر ظهور شعر زاهدانه در ادب عربی..... ۳۴
- ۳-۶. سیر ظهور شعر زاهدانه در ادب فارسی..... ۳۶

فصل چهارم: زندگی‌نامه‌ی ابوالعتاهیه و ناصر خسرو

- ۴-۱. زندگی‌نامه ابوالعتاهیه..... ۴۰
- ۴-۲. زندگی‌نامه ناصر خسرو قبادیانی..... ۴۱
- ۴-۳. اشتراکات و تفاوت‌های زندگی و شخصیت دو شاعر..... ۴۵
- ۴-۳-۱. اشتراکات زندگی و شخصیت دو شاعر..... ۴۵
- ۴-۳-۱-۱. خواب مبدأ تحوّل..... ۴۵
- ۴-۳-۱-۲. علت تحوّل..... ۴۵
- ۴-۳-۱-۳. انزوا و گوشه‌گیری..... ۴۷
- ۴-۳-۱-۴. سرودن اشعار زاهدانه..... ۴۷
- ۴-۳-۱-۵. حضور در دربار خلفا..... ۴۷
- ۴-۳-۱-۶. تهمت دینی..... ۴۸
- ۴-۳-۱-۷. ابتکار در سبک شعری..... ۴۸
- ۴-۳-۲. تفاوت‌های زندگی و شخصیت دو شاعر..... ۴۹
- ۴-۳-۲-۱. علت گرایش به زهد..... ۴۹

- ۴-۳-۲-۲. ماهیت تحوّل. ۵۰.....
- ۴-۳-۲-۳. مرتبه‌ی خانوادگی. ۵۱.....
- ۴-۳-۲-۴. علم و ادب. ۵۱.....
- ۴-۳-۲-۵. مذهب و عقیده. ۵۲.....
- ۴-۳-۲-۶. خدمت به دربار خلفا. ۵۳.....
- ۴-۳-۲-۷. شخصیت. ۵۳.....
- ۴-۳-۲-۸. زبان. ۵۴.....
- ۴-۳-۲-۹. نژاد. ۵۴.....
- ۴-۳-۲-۱۰. سفر و سیاحت. ۵۴.....
- ۴-۳-۲-۱۱. رهبری و فرقه‌سازی. ۵۵.....

فصل پنجم: مضامین زاهدانه‌ی مشترک ابوالعتاهیه و ناصر خسرو

- ۵-۱. دنیاگریزی. ۵۷.....
- ۵-۱-۱. دنیا برای دین. ۵۸.....
- ۵-۱-۲. عزّت در دین نه در دنیا. ۵۹.....
- ۵-۱-۳. دنیا و آخرت. ۵۹.....
- ۵-۱-۳-۱. دنیا مکان توشه برداشتن. ۶۰.....
- ۵-۱-۳-۲. دنیا و خسران اخروی. ۶۰.....
- ۵-۱-۴. دنیا و عبرت. ۶۱.....
- ۵-۱-۴-۱. عبرت و بصیرت. ۶۱.....
- ۵-۱-۴-۲. عبرت از مال و غرور. ۶۱.....
- ۵-۱-۴-۳. عبرت از شاهان. ۶۲.....
- ۵-۱-۴-۴. عبرت از مرگ نزدیکان. ۶۳.....
- ۵-۱-۴-۵. غفلت از عبرت. ۶۳.....
- ۵-۱-۵. فریب دنیا. ۶۴.....
- ۵-۱-۵-۱. سراب دنیا. ۶۴.....
- ۵-۱-۵-۲. دنیای غدار. ۶۵.....
- ۵-۱-۶. موارث دنیا. ۶۵.....
- ۵-۱-۶-۱. دنیا مکان سختی‌ها. ۶۵.....

- ۶۶..... ۵-۱-۶-۲. دنیا مکان خواری‌ها.
- ۶۷..... ۵-۱-۶-۳. دنیا مکان حزن و اندوه.
- ۶۷..... ۵-۱-۶-۴. خوشی دنیا توأم با ناخوشی.
- ۶۸..... ۵-۱-۶-۵. آبادانی دنیا برای دیگران.
- ۶۸..... ۵-۱-۷-۲. دنیا و عمر.
- ۶۸..... ۵-۱-۷-۱. پرهیز از غرور جوانی.
- ۶۹..... ۵-۱-۷-۲. پیری و خبر مرگ.
- ۶۹..... ۵-۱-۸-۸. دنیا و مرگ.
- ۶۹..... ۵-۱-۸-۱. دنیا و شکار آدمی.
- ۷۰..... ۵-۱-۸-۲. حَقَّانیت مرگ.
- ۷۰..... ۵-۱-۸-۳. مرگ برای همه.
- ۷۱..... ۵-۱-۸-۴. مرگ و بازگشت به سوی خدا.
- ۷۲..... ۵-۱-۸-۵. سفر مرگ.
- ۷۳..... ۵-۱-۸-۶. مرگ، درد بی درمان.
- ۷۳..... ۵-۱-۸-۷. مرگ، کار روزگار.
- ۷۴..... ۵-۱-۸-۸. مرگ و نزدیکی آن به آدمی.
- ۷۴..... ۵-۱-۸-۹. مرگ، پایان همه چیز.
- ۷۵..... ۵-۱-۸-۱۰. دست خالی آدمی (هنگام مرگ).
- ۷۵..... ۵-۱-۹-۹. دنیا و راه نجات از آن.
- ۷۵..... ۵-۱-۹-۱. تقوا پیشگی.
- ۷۶..... ۵-۱-۹-۲. دوری از هواهای نفسانی.
- ۷۶..... ۵-۱-۹-۳. نفی مقام.
- ۷۷..... ۵-۱-۹-۴. نفی ثروت.
- ۷۸..... ۵-۱-۹-۵. گوشه‌گیری و اعتزال.
- ۷۹..... ۵-۱-۹-۶. نیکوکاری.
- ۷۹..... ۵-۱-۹-۷. توجه به خدا و تعبد.
- ۸۰..... ۵-۱-۹-۸. مبادرت به توبه.
- ۸۰..... ۵-۲-۲. دینداری و عبادت.

- ۸۲..... ۵-۲-۱. پرهیزکاری و تقوا.
- ۸۲..... ۵-۲-۱-۱. تقوا در تقابل نفسانیات.
- ۸۲..... ۵-۲-۱-۲. تقوا در حرف و عمل.
- ۸۳..... ۵-۲-۱-۳. تقوا ملاک برتری.....
- ۸۴..... ۵-۲-۲. عبادت.....
- ۸۴..... ۵-۲-۲-۱. نماز و زکات.....
- ۸۴..... ۵-۲-۲-۲. اقرار به توحید.....
- ۸۵..... ۵-۲-۲-۳. اقرار به عظمت باری تعالی.....
- ۸۶..... ۵-۲-۲-۴. خوف از خدا.....
- ۸۶..... ۵-۲-۳. توبه.....
- ۸۷..... ۵-۲-۳-۱. لزوم انجام توبه.....
- ۸۷..... ۵-۲-۳-۲. توبه و اصلاح.....
- ۸۸..... ۵-۲-۳-۳. توبه و بخشش گناهان.....
- ۸۸..... ۵-۲-۳-۴. زمان توبه.....
- ۸۹..... ۵-۲-۳-۵. توبه‌ی دروغین.....
- ۹۰..... ۵-۲-۴. دعوت به فضایل دینی و اخلاقی.....
- ۹۰..... ۵-۲-۴-۱. دعوت به راستگویی.....
- ۹۰..... ۵-۲-۴-۲. دعوت به صبر.....
- ۹۱..... ۵-۲-۴-۳. دعوت به دانش.....
- ۹۱..... ۵-۲-۴-۴. دعوت به سکوت.....
- ۹۲..... ۵-۲-۴-۴-۱. سکوت و حفظ آبرو.....
- ۹۲..... ۵-۲-۴-۴-۲. حفظ زبان از شوخی.....
- ۹۳..... ۵-۲-۴-۴-۳. سخن راست گفتن.....
- ۹۳..... ۵-۲-۴-۵. دعوت به قناعت.....
- ۹۴..... ۵-۲-۴-۵-۱. قناعت و نجات از دنیا.....
- ۹۵..... ۵-۲-۴-۵-۲. قناعت و غلبه بر هوای نفس.....
- ۹۵..... ۵-۲-۴-۵-۳. قناعت و دفع طمع.....
- ۹۴..... ۵-۲-۴-۵-۴. قناعت و بی‌نیازی.....

- ۹۶..... ۵-۲-۴-۶. توکل.
- ۹۷..... ۵-۲-۵. نهی از رذایل اخلاقی.
- ۹۸..... ۵-۲-۵-۱. نهی از دروغ.
- ۹۸..... ۵-۲-۵-۲. نهی از شهوت.
- ۹۹..... ۵-۲-۵-۳. نهی از منکراتی چون بهتان، غیبت و.....
- ۹۹..... ۵-۲-۵-۴. نهی از غرور.
- ۱۰۰..... ۵-۲-۵-۵. نهی از غیبت.
- ۱۰۱..... ۵-۲-۵-۶. نهی از خشم.
- ۱۰۱..... ۵-۲-۵-۷. نهی از افراط و تفریط.
- ۱۰۲..... ۵-۲-۵-۸. نهی از طمع.
- ۱۰۲..... ۵-۲-۵-۸-۱. طمع و فقر.
- ۱۰۲..... ۵-۲-۵-۸-۲. طمع و خواری.
- ۱۰۳..... ۵-۲-۵-۸-۳. رنج و سختی در طمع.
- ۱۰۴..... ۵-۲-۵-۸-۴. بردگی در طمع.
- ۱۰۴..... ۵-۲-۶. نیایش.
- ۱۰۴..... ۵-۳-۳. آخرت گرایی.
- ۱۰۵..... ۵-۳-۱. توصیف قیامت.
- ۱۰۶..... ۵-۳-۲. هول و ترس از قیامت.
- ۱۰۷..... ۵-۳-۳. پاداش بهشت و دوزخ.
- ۱۰۸..... ۵-۳-۴. کشت و زرع برای قیامت.
- ۱۰۹..... ۵-۳-۵. قیامت و سؤال و جواب.
- ۱۰۹..... ۵-۳-۶. افتخار از آن پرهیزکاران.
- ۱۱۰..... ۵-۳-۷. قیامت و حشر آدمی.
- ۱۱۰..... ۵-۳-۸. قیامت و تنهایی انسان.
- ۱۱۱..... ۵-۳-۹. کتاب اعمال.
- ۱۱۱..... ۵-۳-۱۰. قیامت و حسرت.

فصل ششم: تفاوت‌های فکری و عقیدتی ابوالعتاهیه و ناصر خسرو

- ۱۱۴..... ۶-۱. درنگی در مورد فرقه‌ی اسماعیلیه.

۱۱۶.....	۲-۶. قرآن.....
۱۱۸.....	۳-۶. توحید.....
۱۱۹.....	۴-۶. اعتقاد به پیامبران.....
۱۲۰.....	۵-۶. پیروی از امام.....
۱۲۱.....	۶-۶. عقل.....
۱۲۲.....	۷-۶. نفس.....
۱۲۳.....	۸-۶. دین.....
۱۲۵.....	۹-۶. نگرش به مسائل عبادی.....
۱۲۶.....	۱۰-۶. معاد.....
۱۲۶.....	۱۱-۶. جبر و اختیار.....
۱۲۷.....	۱۲-۶. علم و دانش.....
۱۲۸.....	۱۳-۶. انتقاد از ابنای زمانه.....
۱۳۱.....	۱۴-۶. حبس.....
۱۳۳.....	۱۵-۶. نگاه به بقعه.....
۱۳۴.....	۱۶-۶. مدیحه سرایی.....
۱۳۵.....	۱۷-۶. وصف شراب.....
۱۳۷.....	۱۸-۶. هجوسرایی.....
۱۳۹.....	نتیجه گیری.....
۱۴۲.....	فهرست منابع.....
۱۴۸.....	فهرست نام اشخاص.....

پیش‌گفتار

در دنیای متمدن و پیشرفته‌ی امروز که عصر گسترش علم و ارتباطات جمعی و غلبه‌ی فرهنگ‌ها بر یکدیگر است، علم تطبیق یا مقایسه به عنوان ابزاری نوین برای معرفی هویت ملّت‌ها به یکدیگر است؛ زیرا با استفاده از پژوهش‌های مرتبط با آن، می‌توان به نقاط اشتراک ملل پی برد و تفکرات اندیشمندان یا ادیبان را در نقاط دیگر از دنیا سراغ گرفت.

در واقع زهد و پارسایی فریاد خاموش باطن یک مؤمن و نساک برای پرهیز از پلشتی و نامردمی این دنیای دون و توسل به دین و باور مذهبی که ممکن است مدّت‌ها افکارش را مشغول سازد و در نهایت وی را به گوشه‌گیری و انزوا بکشاند.

زهد و پرهیزکاری، گرچه در ادیان دیگر با رهبانیت و انقطاع کامل از دنیا همراه است، ولی در فرهنگ اسلامی خصیصه‌های منطقی‌تری چون مطرود نشدن کامل دنیا و گرایش به دین پیدا می‌کند که در رفتار زهاد دیگر ملل و ادیان کمتر یافت می‌شود.

ناصر خسرو به عنوان شخصیت علمی، مذهبی و ادبی و ابوالعناهیة به عنوان شاعر و هر دو با باور اسلامی، در میانه‌های عمر دچار تحوّل روحی می‌شوند و مسیر زندگی خود را از توجه به مادیات به سمت و سوی زهد و اعتزال می‌کشاند.

همان‌گونه که تربیت و فرهنگ اسلامی که این دو شاعر پرورش یافته آن هستند، در زهد آنان بی‌تأثیر نیست، نقش عامل محیط زندگی در زهد ابوالعناهیة و ناصر خسرو قابل بررسی است؛ زیرا ابوالعناهیة در محیطی غیراسلامی و آمیخته با فسق و فساد و اشرافی‌گری نوظهور عباسی به زهد رو می‌آورد و ناصر خسرو هم از شرّ تحریک فقها و اوباش‌گری عوام و اختناق مذهبی و سیاسی حکومت به گوشه‌ی یمگان متواری می‌شود و تا آخر عمر زندگی زاهدانه در پیش می‌گیرد.

مسأله‌ی گرایش دو ادیب به زندگی زاهدانه و انعکاس مفاهیم آن در دیوانشان و همچنین اشتراک و افتراق زندگی و افکار آنان، نیازمند کاوش و بررسی است که در این رساله گوشه‌هایی از آن مورد توجه قرار گرفته‌است.

باری اینجانب برای پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد، تطبیق مصادیق زهد دو شاعر را تحت عنوان، «بررسی تطبیقی مصادیق زهد در دیوان ابوالعناهیة و ناصر خسرو قبادیانی» بررسی و مقایسه کرده‌است.

لازم به تذکر است که در فصل مورد نظر، تحلیل تمامی افکار شرعی و باطنی ناصر خسرو که در موارد متعدد دیگری که غیر از زهد بیان شده‌است، مورد نظر نیست، چرا که هدف این رساله تأکید بر زهد است و بخش افکار زهد گرایانه‌اش مورد توجه قرار گرفته‌است.

در پایان استدعا دارم که اساتید محترم و صاحبان ذوق و ادب، نواقص و اشکالاتی که حتماً در این رساله موجود است، با دیده‌ی اغماض نگریسته و بنده را از ارشادات خود محروم نفرمایند.

حمیدرضا پرکم

شهریور ماه ۱۳۹۰

فصل اوّل

کلیّات تحقیق

۱-۱. شرح و بیان مسأله‌ی پژوهش

ابواسماعیل ابن قاسم ابن سوید ابن کیسان با کنیه‌ی «ابواسحاق» معروف به «ابوالعتاهیه» (۲۱۰-۱۳۰) و حکیم ابومعین ناصر بن خسرو بن حارث قبادیانی بلخی (۴۷۲-۳۸۲) دو تن از شعرای بزرگ جهان اسلام، با دو زبان (عربی و فارسی) و دو ملیت متفاوت (عراقی و ایرانی) می‌باشند که در زمینه‌های مختلفی در ادوار زندگی‌شان، دارای اشتراک و در عین حال تفاوت‌هایی غیرقابل انکار می‌باشند.

ابوالعتاهیه در محیط فاسد زندگی‌اش که خود هم در مواردی آلوده به آن بود، بر اثر ناکامی در عشق «عتبه» و زندانی و مطرود شدن از دربار خلفای عباسی، ناگهان دچار یک تحول روحی عمیق می‌شود و به منکرات جاری پشت پا می‌زند و پشیمان از گذشته‌ی خویش، از مردم دوری می‌گزیند و اغلب شعر را به شیوه‌ی زاهدان می‌سراید و گاهی ظاهر خود را نیز به هیأت تارکان دنیا درمی‌آورد.

از طرفی دیگر ناصر خسرو قبادیانی هم به دلیل خوابی که در چهل سالگی می‌بیند؛ از پرداختن به لذت دنیا، مدح، غزل و هجو دست می‌شوید و به قصد وصول به حقیقت، سفری هفت یا دوازده ساله را آغاز می‌کند و بعد از دست یافتن به یقین که با قبول کیش اسماعیلی در مصر حاصل می‌شود، به وطن بازمی‌گردد و آشکارا شروع به دعوت و تبلیغ مذهب اسماعیلی می‌کند. ناصر خسرو به علت این اقدامات متهورانه، با انکار، تکفیر و طرد فقیهان سنی متعصب و حکام سلجوقی زمانش مواجه می‌شود. این افراد با تحریک کردن او باش که منجر به آزار و اذیت و هجوم به خانه‌اش می‌شود، عرصه‌ی زندگی را بر او تنگ می‌کنند و در نتیجه‌ی فشار و تهدید آنان، مجبور فرار به دره‌ی دور یمگان می‌شود و این آغاز فصلی جدید از زندگی عزلت‌بار و زاهدانه‌ی او است.

حاصل انزوای این دو شاعر، سرودن اشعار زاهدانه (سواى پاره‌ای از گرایش‌های خاص ناصر خسرو) می‌باشد که شالوده‌اش بر حذر داشتن از پلیدی‌های دنیا، دعوت به دینداری و رعایت فضایل اخلاقی، توجه به مرگ، آخرت‌گرایی و ... می‌باشد. این موضوع و موضوعات مهم دیگری چون مواجه شدن دو شاعر با تهمت بددینی و الحاد، عزلت و گوشه‌گیری، تفاوت‌های فکری و عقیدتی و توجه آنان پس از تحول فکری و

روحي به دو دستگاہ حكومتی مخالف هم یعنی عباسیان و فاطمیان در نوع خود شایان توجه می‌باشد. با این حال این سؤال مطرح می‌شود که چه مصادیق مشترکی در زهد این دو شاعر وجود دارد؟

۱-۲. اهداف تحقیق

- ۱- شناخت اشتراکات فکری دو شاعر در حوزه‌ی مصادیق زهدگرایانه مانند مذمت دنیا، توجه به عبادت، آخرت و ...
- ۲- تبیین زمینه‌های گرایش دو شاعر به تفکرات زاهدانه
- ۳- نمایاندن پاره‌ای از شباهت‌های زندگی اجتماعی و سیاسی دو شاعر از جمله انزوا و دوری از مردم و همچنین توجه به دربار خلفا
- ۴- شناخت سطح بهره‌گیری این دو شاعر از معارف اسلامی با نشان دادن شدت و ضعف در زمینه‌ی پرداختن آنان به سرودن اشعار زهدگرایانه.

۱-۳. فرضیه‌های تحقیق

- ۱- به نظر می‌رسد که ذکر مفاهیم زاهدانه در اشعار ابوالعتاهیه خودجوش است ولی در اشعار ناصر خسرو مکتبی و شرعی.
- ۲- به نظر می‌رسد که هر دو شاعر در شیوه‌ی زندگی دارای اشتراکاتی هستند.
- ۳- به نظر می‌رسد عامل گرایش به اشعار زاهدانه در وجود ابوالعتاهیه، آلودگی به زندگی درباری است، اما خفقان سیاسی عامل گرایش ناصر خسرو به این گونه اشعار است.
- ۴- به نظر می‌رسد رویکرد اولیه به شعر زاهدانه در ادب عربی دارای پشتوانه‌های مذهبی است و در ادب فارسی گرایش اخلاقی موجب پیدایش این نوع از شعر است.

۱-۴. اهمیت و کاربرد نتایج تحقیق در حوزه‌ی ادبیات

پرداختن به پژوهش‌های تطبیقی باعث شناخت غنای فرهنگ ملی و میهنی می‌شود که این موضوع زمینه‌ی حفظ و باروری ادبیات را فراهم می‌سازد. کارکرد دیگر این گونه تحقیقات ایجاد انگیزه در دانشجویان علاقمند است تا هرچه بیشتر آنان را به شناخت و معرفی بزرگان ادبی کشور و دیگر ملت‌ها تشویق کند. مقایسه‌ی زهد و پرهیزگاری این دو شاعر راهکارهای مفیدی را در

قالب الگوی یک زندگی سالم و درعین حال شرافتمندانه برای افراد جامعه به دست می‌دهد و این‌گونه تحقیقات مقایسه‌ای اندیشه‌های یک شاعر یا نویسنده را از انزوا و حصار تعلق به یک مرز و بوم خارج می‌سازد و به او شخصیتی جهانی و همگانی می‌بخشد

۱-۵. شرح روش کار

روش تحقیق در این رساله به شیوه‌ی گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، نشریات و سایت‌های اینترنتی می‌باشد. در این رساله تمام ارجاعات شعری دو شاعر بر اساس شماره‌ی صفحه می‌باشد که در سمت چپ ابیات و داخل پرانتز نوشته شده‌است. دیوان‌های مورد استفاده، دیوان ابی‌العتاهیه، چاپ دارصادر بیروت به تاریخ چاپ ۱۴۰۰ هجری قمری و دیوان ناصر خسرو، به تصحیح دکتر مهدی محقق و مجتبی مینوی، چاپ دانشگاه تهران به تاریخ چاپ ۱۳۵۳ هجری خورشیدی است. پژوهشگر، با استفاده از اشارات دو شاعر در دیوان آنان و بهره‌گیری از منابع گوناگون، به کار تطبیق و مقایسه‌ی زهد این دو شاعر پرداخته، تا نکات اشتراک و تفاوت در زهد و عقیده‌ی هر دو، آشکار و هویدا گردد.

مباحث اصلی این رساله، معطوف به موارد زیر است که هر کدام فصلی از پایان‌نامه محسوب می‌شوند:

۱- ادبیات تطبیقی و خاستگاه آن

در این بخش به تعریف، خاستگاه، موضوع، اهمیت، کارکرد، عوامل پیدایش ادبیات تطبیقی و مکاتب آن پرداخته و سپس به بررسی شکل‌گیری آن در ادب فارسی و عربی توجه نموده و در پایان هم به پاره‌ای از تأثیر این دو ادب در همدیگر اشاره‌هایی شده‌است.

۲- زهد و خاستگاه اسلامی آن

در این قسمت ضمن تعریف زهد، به ریشه‌های آن در فرهنگ اسلامی چون قرآن کریم، سیره و احادیث نبوی و مشی صحابه‌ی صدر اسلام پرداخته شده و در ادامه به نحوه‌ی ورود آن به صورت رسمی و دیوانی در ادب عربی دوره‌ی اوّل عباسی توجه شده و در پایان، سیر تکامل زهد در ادب فارسی به دلیل شرایط اجتماعی و سیاسی و همچنین تأثیر ادب عربی مورد کاوش قرار گرفته‌است.

۳- بررسی زندگی‌نامه‌ی ابوالعتاهیه و ناصر خسرو

در این فصل ضمن معرفی مختصر زندگی‌نامه‌ی دو شاعر، قسمت عمده‌ی آن به بررسی افتراق و اشتراک زندگی دو شاعر در زمینه‌هایی چون: علل گرایش به زهد، مذهب، مرتبه‌ی خانوادگی و

اجتماعی، میزان معلومات و زندگی سیاسی پرداخته شده است که هدف آن کمک به یافتن زمینه‌های فکری و اجتماعی دو شاعر در علل گرایش به زهد است.

۴- مضامین زاهدانه‌ی مشترک ابوالعاهیه و ناصر خسرو

بخش عمده‌ی این رساله به موضوع بررسی مضامین زاهدانه‌ی مشترک دو شاعر، در سه زمینه‌ی دنیاگریزی، دینداری و عبادت و آخرت‌گرایی اختصاص دارد که با تطبیق مضمون به مضمون مصادیق مشترک، به تحلیل و بررسی آراء آنان پرداخته شده است.

۵- تفاوت‌های فکری و عقیدتی ابوالعاهیه و ناصر خسرو

در این فصل سعی شده است که تفاوت‌های فکری و اعتقادی ناصر خسرو و ابوالعاهیه مورد تحلیل قرار گیرد؛ با این ویژگی که چون ناصر خسرو در بیشتر دیوانش تحت تأثیر مستقیم اندیشه‌های باطنی‌گرایانه‌ی اسماعیلی قرار گرفته و بر این اساس اقدام به تفسیر و تعریف ویژه‌ای از پاره‌ای امور دینی و اعتقادی چون نگرش به توحید، قرآن، معاد، پیامبر و... کرده است؛ بنابراین بیشتر تفاوت، حول این تفکر خاص ناصر خسرو می باشد که تمام نگرش‌های وی را حتی در مورد زهد و پارسایی، تحت تأثیر مستقیم خود قرار داده است. پرداختن به این موضوع از آنجا حائز اهمیت بود که این خصیصه، موجب ایجاد سبکی ویژه در شعر فارسی گردیده که در طول تاریخ حیات ادبیات فارسی تا به امروز در اختیار ناصر خسرو قرار دارد و هیچ شاعر دیگری تا به این حد افراط به تبیین مذهب و مرام فکری خود در شعر اقدام نکرده است.

پاره‌ای دیگر از تفاوت‌های فکری دو شاعر در این فصل، خارج از مقوله مذهب قرار دارد و به اموری شخصی چون غزل سرایی، مدیحه‌سرایی، نگاه به بقعه و... اختصاص دارد که مورد تأکید یک از دو شاعر یا رد دیگری قرار گرفته است.

۱-۶. پیشینه‌ی علمی موضوع تحقیق

در موضوع پیشینه‌ی این پژوهش تا حالا کار مشابهی به طبع نرسیده است، اگرچه در مورد زهد ابوالعاهیه و دیدگاه‌های فکری و شعری ناصر خسرو در منابع زیر اشاره‌های به میان آمده است، ولی هیچ کدام از آنان در مقام مقایسه و تطبیق این دو شاعر بر نیامده است. از جمله کتاب‌هایی که می‌تواند در زمینه‌ی موضوع تحقیق راهگشا باشد، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱- «یادنامه‌ی ناصر خسرو» که از طرف دانشگاه فردوسی مشهد به چاپ رسیده است و مقالاتی از اندیشمندان ایرانی و خارجی پیرامون زندگی، اشعار، آثار و افکار ناصر خسرو در آن گردآوری شده است.